

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΨΗΦΙΑΚΗΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗΣ
«GOOGLE LIBRARY PROJECT» ΚΑΙ ΤΑ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ
ΕΚΔΟΤΩΝ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη

Το πρόγραμμα ψηφιακής αναζήτησης on-line καταλόγου 'Google Library Project' είναι ένα φιλόδοξο σχέδιο της πιο εύρωστης στη διεθνή αγορά μηχανής αναζήτησης. Στοχεύει στη δημιουργία ενός καταλόγου αναζήτησης κυρίως βιβλίων, τα οποία σχεδιάζεται να φτάσουν τα 25 με 30 εκατομμύρια¹. Τα βιβλία διαθέτουν προς ψηφιοποίηση τρεις από τις μεγαλύτερες αμερικανικές πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες, (οι βιβλιοθήκες των Πανεπιστημίων του Harvard, Michigan και Stanford), καθώς επίσης η βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και η Δημόσια Βιβλιοθήκη της Νέας Υόρκης².

Κατά το πρόγραμμα αυτό, όλα τα βιβλία που ανήκουν, από την πλευρά του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, στο δημόσιο (κοινό) κτήμα³ σχεδιάζεται να ψηφιοποιηθούν στο σύνολό τους και να διατίθενται στο κοινό και στην ψηφιακή αυτή μορφή. Θα διατίθεται μόνο, όμως, για ανά-

1. *Varian H.R.*, The Google Library Project, AEI-Brookings Discussion 'The Google Copyright Controversy: Implications of Digitizing the World's Libraries', February 24, 2006, Washington DC.

2. *Band J.*, The Google Library Project: The Copyright Debate, ALA Office for Technology Policy, January 2006, www.ala.org.

3. Για το δημόσιο κτήμα, άλλως 'κοινό πολιτιστικό υπόστρωμα' (αυτός ο δεύτερος όρος δεν φαίνεται να απολαμβάνει ευρείας χρήσης στη σχετική βιβλιογραφία) ή κοινό πολιτισμικό κτήμα βλ. *Καλλινίκου Δ.*, Πνευματική Ιδιοκτησία και Συγγενικά Δικαιώματα, 2005, σ. 162επ., '...όταν περάσει ο νόμιμος χρόνος, το έργο καθίσταται κοινό κτήμα, ανήκει δηλαδή στο δημόσιο τομέα και μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ελεύθερης εκμετάλλευσης...', βλ. και *Μαρίνο Μ.Θ.*, Πνευματική Ιδιοκτησία, 2004, σ. 233. Στον αγγλοσαξονικό χώρο βλ. *Litman J.*, The Public Domain (1990) 39 Emory Law Journal 965 και της *ιδίας* The Public Domain (2003) 66 No 1 & 2 Law & Contemp. Probs., <http://www.law.duke.edu/journals/lcp/leptoc66winter%20spring2003.htm>. Βλ. επίσης και *Boyle J.*, The Second Enclosure Movement and the Construction of the Public Domain (2003) 66 Law & Contemp. Probs., στο [http://www.law.duke.edu/shell/cite.pl?66+Law+&+Contemp.+Probs.+33+\(WinterSpring+2003\)](http://www.law.duke.edu/shell/cite.pl?66+Law+&+Contemp.+Probs.+33+(WinterSpring+2003)), ο οποίος υποστηρίζει ότι οι κανόνες της πνευματικής ιδιοκτησίας, όπως έχουν διαμορφωθεί διεθνώς τα τελευταία χρόνια, έχουν, εσφαλμένα και επικίνδυνα για την εξέλιξη της γνώσης και της επιστήμης, περιορίσει κατά πολύ το κοινό κτήμα.

γνωση, όχι για εκτύπωση ή αποθήκευση. Αντίθετα, από τα βιβλία στα οποία υπάρχουν δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας (είτε συγγραφέων είτε εκδοτών), η Google έχει προβλέψει ότι, μετά την ολοκληρωτική ψηφιοποίησή τους, μόνο μια ή δύο προτάσεις (μικρά τμήματα που ονομάζονται 'snippets'⁴), που θα περιέχουν τις λέξεις ή τη φράση που ο χρήστης εισήγαγε στη μηχανή αναζήτησης αυτού του νέου καταλόγου, θα εμφανίζονται στην οθόνη, μαζί με τα στοιχεία του βιβλίου, όπως σε κάθε άλλη κάρτα καταλογογράφησης της συμβατικής βιβλιοθήκης. Έτσι, ο χρήστης θα μπορεί να μάθει ότι υπάρχει αυτό το βιβλίο και είτε να το αγοράσει είτε να το δανεισθεί από τις πηγές που εκεί αναφέρονται. Από την άλλη μεριά, οι δικαιούχοι πνευματικών δικαιωμάτων σε βιβλία που προορίζονται για ψηφιοποίηση κατά το Google Library Program, είτε είναι συγγραφείς είτε εκδότες, μπορούν οποτεδήποτε να ενημερώσουν την εταιρεία ότι δεν συναινούν στην ψηφιοποίηση των έργων που τους αφορούν και η εταιρεία υποχρεούται να μην προβεί σε αυτή ή να αποσύρει το ήδη ψηφιοποιημένο έργο από τον κατάλόγό της ("opt-out" διαδικασία).

Ο στόχος της κατασκευής της ειδικής αυτής βάσης δεδομένων υπηρεσίας ψηφιοποίησης είναι η σημαντική διευκόλυνση της έρευνας και η προώθηση της γνώσης: '...για πρώτη φορά, ο καθένας θα μπορεί να ερευνά τα έγγραφα αρχεία της ανθρώπινης γνώσης. Οι βιβλιοθήκες θα μπορούν να δημιουργήσουν ένα ψηφιακό αρχείο που διατηρεί τα τεκμήρια για πάντοτε. Μόνο οι βιβλιοθήκες έχουν αυτή την ευθύνη έναντι των πολιτών, να αρχειοθετήσουν όλα τα έργα των ανθρώπων και κανένας άλλος φορέας δεν μπορεί να το επιτύχει'⁵. Δεν είναι, βέβαια, η πρώτη φορά που τονίζεται η δυνατότητα (αλλά και η υποχρέωση έναντι των επόμενων γενεών) της διάσωσης των έργων του πνεύματος μέσω της ψηφιοποίησης⁶.

Η τεχνολογική και οικονομική δυνατότητα στήριξης του σχεδίου αυτού εκ μέρους της Google παρέχει ασφάλεια, ότι πραγματικά, όπως σχεδιάζεται, το μεγαλεπήβολο αυτό όραμα μπορεί να γίνει πραγματικότητα- οι βιβλιοθήκες, ακόμη και εκείνες που διαθέτουν ενισχυμένους οικονομι-

4. Στα ελληνικά: 'κομμάτι, απόκομμα, ειδησάριο, σύντομο απόσπασμα', <http://66.102.9.104/search?q=cache:9oKPkC9PXv4J:www.answers.com/topic/snippet+snippets+meaning&hl=el&ct=clnk&cd=1&gl=gr>.

5. Επίσημη Δήλωση από τη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Michigan για το Google Library Project, στο www.umich.edu/news/?Releases/2005/Sep05/r092105.

6. Βλ. άλλωστε και για την Ευρώπη, το ειδικό πρόγραμμα i2010: Digital Libraries Initiative, Europe's Cultural and Scientific Heritage at the Click of a Mouse, στο http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm. Και η Yahoo και η Microsoft έχουν ανακοινώσει συμμετοχή σε σχετικά προγράμματα ψηφιοποίησης, όπως το πρόγραμμα Open Content Alliance, βλ. www.opencontentalliance.org, αναφερόμενο όμως μόνο σε έργα που ανήκουν στο δημόσιο κτήμα.

κούς πόρους, δεν θα μπορούσαν να το επιτύχουν. Το κόστος του προγράμματος αυτού υπολογίζεται ότι μπορεί να ανέλθει στα 750 εκατομμύρια δολάρια, για την ψηφιοποίηση 30 εκατομμυρίων βιβλίων και από τις πέντε βιβλιοθήκες που συμμετέχουν στο πρόγραμμα⁷. Προφανώς μόνο ένας εμπορικός κολοσσός, όπως η Google, μπορεί να επενδύσει αυτά τα ποσά, αλλά και ουσιαστικά για εμπορικούς επίσης λόγους⁸.

Η υπόθεση περί νομιμότητας ή μη, του προγράμματος αυτού, κατά το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, εκκρεμεί στην αμερικανική δικαιοσύνη. Η ψηφιοποίηση φαίνεται ότι έχει απασχολήσει πολύ ευρύτερα τις βιβλιοθήκες, τους επιστήμονες της πληροφόρησης, αλλά και άλλους φορείς, όπως τους οργανισμούς συλλογικής διαχείρισης δικαιωμάτων στην Ευρώπη αλλά και στην Ελλάδα⁹.

A. Η ψηφιοποίηση έργου ως αναπαραγωγή

Η ψηφιοποίηση ενός βιβλίου αποτελεί αναπαραγωγή αυτού, με την έννοια της αναπαραγωγής (όπως η έννοια αυτή σήμερα ερμηνεύεται συνήθως) στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, δηλαδή της κατασκευής ενός αντιγράφου του έργου με οποιονδήποτε τρόπο. Κατά τη Διεθνή Συνθήκη της Βέρνης, άρθρ. 9, οι δημιουργοί έργων έχουν το αποκλειστικό δικαίωμα να επιτρέπουν την αναπαραγωγή των έργων αυτών με οποιοδήποτε τρόπο και με οποιαδήποτε μορφή. Κατά συγκεκριμένη επί του θέματος δήλωση, που εγκρίθηκε από τη Διπλωματική Διάσκεψη της Γενεύης του 1996, υπό την αιγίδα του Παγκόσμιου Οργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας, το άρθρο 9 της Σύμβασης εφαρμόζεται στο νέο ψηφιακό περιβάλλον, ειδικά όσον αφορά την αναπαραγωγή έργων σε ψηφιακή μορφή¹⁰.

7. Η Google δεν έχει ανακοινώσει πόσο μπορεί να της στοιχίσει το πρόγραμμα αυτό, ο υπολογισμός έγινε με βάση τα 25 εκατομμύρια δολάρια που ανακοίνωσε η Microsoft ότι θα της στοιχίσει να ψηφιοποιήσει 100.000 τόμους από το Βρετανικό Μουσείο. Βλ. *Band J., The Google Library Project: The Copyright Debate*, ό.π. σ., 4.

8. Δεν αμφισβητείται εδώ ότι η Google έχει επίσης κάθε εilikρινή διάθεση να προβεί στη διάσωση και την ευρεία διάθεση στο κοινό των τεκμηρίων και για ηθικούς λόγους (μάλλον πρόκειται για μια περίπτωση 'το τερπνόν μετά του ωφελίμου').

9. Βλ. και συγκεκριμένα αναφορά στο 'φαινόμενο Google' στον διοικητικό απολογισμό 2005/2006 του (ελληνικού) ΟΣΔΕΛ (Οργανισμού Συλλογικής Διαχείρισης Έργων Λόγου), στο www.osdel.gr/docs/2006-0614.doc. '...Στον προγραμματισμό του 2005 είχε ιεραρχηθεί ως πρώτη προτεραιότητα η δραστηριοποίηση του ΟΣΔΕΛ στον τομέα της αδειοδότησης Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Στην πράξη όμως, οι βιβλιοθήκες αποδείχθηκαν πιο κινητικές και υποχρέωσαν τον Οργανισμό να εστιάσει εκεί τη δράση του. Αφορμή αποτέλεσε το «φαινόμενο Google», το οποίο άνοιξε διεθνώς τη συζήτηση για την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων στα πλαίσια των βιβλιοθηκών και ιδιαίτερα τη φάση της ψηφιοποίησής τους...'. ό.π.

10. Βλ. *Καλλινίκου Δ.*, ό.π., σ. 102.

Κατά το (ελληνικό) άρ. 1 Ν. 2121/1993, ο δημιουργός έχει την εξουσία να επιτρέπει ή να απαγορεύει την εγγραφή και την αναπαραγωγή του έργου με κάθε μέσο, όπως φωτοχημικά ή με ηλεκτρονικά μέσα. Η ρύθμιση, όσον αφορά την έννοια της αναπαραγωγής, είναι σαφώς ενδεικτική: *το μέσο δεν έχει σημασία, αλλά το αποτέλεσμα (κατασκευή αντιγράφου του έργου)*¹¹. Παρόμοια είναι η έννοια της αναπαραγωγής στο αγγλοσαξονικό δίκαιο, όπως για παράδειγμα στις ΗΠΑ, ως ‘copy’ (αντίγραφο) ενός έργου οπωσδήποτε θεωρείται το ψηφιακό αντίγραφο του που προκύπτει από την ψηφιοποίησή του¹². Έτσι, η ψηφιοποίηση ενός έργου (και μάλιστα η ολοκληρωτική ψηφιοποίησή του) αποτελεί περιεχόμενο των εξουσιών του δημιουργού του και απαιτεί, κατά κανόνα, την άδεια του δικαιούχου των πνευματικών δικαιωμάτων στο έργο αυτό.

Το ερώτημα που τίθεται, επομένως, για το νόμιμο ή μη της δημιουργίας μιας ψηφιακής βιβλιοθήκης όπως το Google Library Project, είναι μήπως, για κάποιο λόγο, η ψηφιοποίηση των έργων και η διάθεσή τους στο κοινό με τον ειδικότερο, όμως, τρόπο που προβλέπει ειδικά το πρόγραμμα αυτό, μπορεί να επιτραπεί κατ’ εξαίρεση, λόγω περιορισμών του δικαιώματος του δημιουργού (ή του δικαιοπαρόχου του, π.χ. εκδότη) και συγκεκριμένα για τις ΗΠΑ, λόγω επίκλησης της εξαίρεσης της δίκαιης χρήσης (‘fair use’ ο όρος μπορεί να αποδοθεί και ως «εύλογη / δίκαιη χρήση») έργου χωρίς την άδεια του δημιουργού του. Οι λύσεις που θα δοθούν αναγκαστικά από την αμερικανική δικαιοσύνη ως προς αυτό το ερώτημα (γιατί εκκρεμούν αγωγές κατά της Google για το ζήτημα αυτό) θα μας δώσουν και μια σημαντική για τη λειτουργία των ψηφιακών βιβλιοθηκών θέση και ερμηνεία από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού.

11. Βλ. *Καλλινίκου Δ.*, Πνευματική Ιδιοκτησία και Συγγενικά Δικαιώματα, ό.π., ‘...Αναπαραγωγή είναι η παραγωγή ενός ή περισσότερων αντιτύπων του έργου, που συνήθως γίνεται με βάση την υλική ενσωμάτωση, η οποία πραγματοποιείται με την εγγραφή. Τέτοια αντίτυπα μπορεί να είναι π.χ. βιβλία, φωτοαντίγραφα, μικροφίλμ, εικονογραφήματα, δίσκοι, κασέτες, κ.λπ. Η αναπαραγωγή μπορεί να γίνει με οποιοδήποτε μέσο, όπως μηχανικά, φωνογραφικά, μαγνητικά, ηχητικά, κινηματογραφικά, ηλεκτρονικά, ψηφιακά, φωτοχημικά ή με μέσα της εκδοτικής τεχνικής π.χ. φωτοσύνθεση, λινοτυπία, φωτοτυπία κ.λπ...*Ιδιαίτερη σημασία παίρνει στις μέρες μας η ψηφιακή αναπαραγωγή, που επιτρέπει την παραγωγή ακριβέστερων και πιστότερων αντιτύπων σε απεριορίστο βαθμό, ενώ συγχρόνως παρέχει μεγάλη δυνατότητα επεξεργασίας ή και αλλοίωσης των αντιγράφων...’.* (Πλάγια στο παρόν κείμενο).

12. Βλ. αναλυτικά *Litman J.*, Digital Copyright, Prometheus Books, 2001.

B. Το Google Library Project: επιχειρήματα κατά του προγράμματος

Μετά την ολοκληρωτική ψηφιοποίηση των βιβλίων, η Google θα παρέχει στους χρήστες μόνο την εξής υπηρεσία: την αναζήτηση με βάση κάποιες λέξεις και την ανεύρεση και παράθεση στην οθόνη του υπολογιστή μόνο μιας ή δύο προτάσεων από το βιβλίο στο οποίο αυτές οι λέξεις βρίσκονται. Επειδή η παράθεση μόνο τόσο μικρών τμημάτων (τα 'snippets'¹³) των έργων δεν συνιστά από μόνη της παραβίαση των δικαιωμάτων του δημιουργού στις ΗΠΑ, καθώς δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί δίκαιη χρήση, το ερώτημα μετατίθεται κατά το περιεχόμενο των αγωγών¹⁴ που έχουν κατατεθεί πιο πριν χρονικά: στην αρχική ψηφιοποίηση των έργων χωρίς άδεια, η οποία τονίζεται εκεί ως το κύριο πρόβλημα του προγράμματος, μαζί με τη δημιουργία ενός ψηφιακού αρχείου έργων. Το ψηφιακό αυτό αρχείο δεν θα είναι ανοικτό ή προσβάσιμο βέβαια σε χρήστες, αλλά αναγκαστικά θα βρίσκεται στη διάθεση της Google και των βιβλιοθηκών από τις οποίες αυτά τα βιβλία δόθηκαν για ψηφιοποίηση. Κατά τη συμφωνία, οι βιβλιοθήκες θα έχουν κι αυτές ένα ψηφιακό αντίγραφο κάθε βιβλίου που παραχώρησαν για ψηφιοποίηση.

Οι δύο αγωγές κατά της Google κατατέθηκαν από την Author's Guild και από την Association of American University Presses (AAUP), ενώπιον του Πρωτοδικείου της Νέας Υόρκης το 2005¹⁵, και η τελική εκδίκαση και απόφαση εκκρεμεί (ζητήθηκε μάλιστα η εκδίκαση από ενόρκους). Κατά τις αγωγές αυτές, η ψηφιοποίηση των βιβλίων χωρίς άδεια είναι παράνομη. Η παρανομία δε αυτή, πάντοτε κατά τις αγωγές αυτές, δεν μπορεί να αρθεί λόγω της επίκλησης της εξαίρεσης της δίκαιης (εύλογης) χρήσης γιατί¹⁶:

13. Βλ. παραπάνω, σελ. 186.

14. Βλ. ενδεικτικά την ομαδική αγωγή (class action, από συγκεκριμένους συγγραφείς και την Author's Guild, εκπροσωπώντας, λόγω παρόμοιων συμφερόντων, κάθε άλλον συγγραφέα που βρίσκεται στην ίδια θέση με τους ενάγοντες, το βιβλίο του, δηλαδή, πρόκειται να ψηφιοποιηθεί από τη Google) που κατατέθηκε την 20.9.2005 στο Πρωτοδικείο της Νέας Υόρκης, *The Author's Guild v. Google Inc.*, στο fl.findlaw.com/news.findlaw.com/hdocs/docs/google/aggoog92005cmp.pdf, τελευταία πρόσβαση 27 Ιουνίου 2007. Η αγωγή εκ μέρους της Association of American Publishers κατατέθηκε εκπροσωπώντας τους μεγάλους εκδοτικούς οίκους McGraw Hill, Simon & Schuster, John Wiley & Sons, Pearson Education και Penguin Group.

15. Βλ. *Allen R.*, Google Library: Why All the Fuss? Copyright Reporter vol. 23 No 4 (December 2005).

16. Παραθέτω εδώ επιχειρήματα κατά κύριο λόγο από το περιεχόμενο των δύο αυτών αγωγών, αλλά, δευτερευόντως, και από άλλα κείμενα αντίθετων προς το πρόγραμμα αυτό.

1. Πρόκειται για ολοκληρωτική αντιγραφή έργων από τη Google, μια εταιρεία με τεράστιο κύκλο εργασιών, τρία δισεκατομμύρια δολάρια για το πρώτο εξάμηνο του 2005¹⁷.
2. Πρόκειται για χρήση χωρίς άδεια με εμπορικό σκοπό, και συγκεκριμένα την έμμεση παραγωγή εσόδων μέσω διαφημίσεων
3. Οι πράξεις της Google έχουν προκαλέσει, και θα προκαλέσουν, περαιτέρω ζημιές στους δικαιούχους πνευματικών δικαιωμάτων των έργων που ψηφιοποιεί, μέσω συνεχών προσβολών των δικαιωμάτων αυτών, μέσω της απαξίωσης των έργων αυτών, λόγω της ψηφιοποίησής τους, και προσβολής της δυνατότητας να πωλούνται τα έργα στην ελεύθερη αγορά, μέσω των απωλειών κερδών και προσβολής στην τιμή και φήμη των συγγραφέων και εκδοτών-δικαιούχων.
4. Η Google βαρύνεται με δόλο ή μπορούσε ή έπρεπε να είχε προβλέψει την προσβολή του copyright λόγω της ψηφιοποίησης.
5. Η Google προξενεί ανεπανόρθωτη ζημία στους δικαιούχους γιατί τους αφαιρεί παράνομα τον έλεγχο της αναπαραγωγής και διανομής των έργων τους, όπως οι δικαιούχοι επιθυμούν αλλά και τη δυνατότητα να αποκομίζουν κέρδη από τις πωλήσεις ή συμβάσεις παραχώρησης χρήσης των έργων αυτών.
6. Οι πράξεις της Google δεν καλύπτονται από καμία εξαίρεση των δικαιωμάτων του δημιουργού, κατά το αμερικανικό Copyright Act. Η αναφορά εδώ είναι γενική, χωρίς να εξειδικεύεται γιατί κανένας, για παράδειγμα, από τους παράγοντες υπέρ της ενεργοποίησης της εξαίρεσης της δίκαιης (εύλογης) χρήσης (π.χ. ποσοστό αντιγραφής) δεν συνηγορεί υπέρ της αποδοχής της.
7. Εάν η νομική πραγματικότητα είχε όπως η Google θεωρεί, τότε ο καθένας θα μπορούσε να κατασκευάσει αντίγραφα και να χρησιμοποιήσει 'ξένα' έργα, μέχρι να εμφανισθεί ο δικαιούχος του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας μπροστά του και να του δηλώσει ότι δεν επιθυμεί τη χρήση αυτή. Αυτό θα ήταν πραγματικά, ένα πολύ περίεργο σύστημα δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας¹⁸.
8. Αν η απάντηση στην ερώτηση που αναζητά ο χρήστης, ερευνώντας στην μηχανή του Google Library Project, βρίσκεται μέσα σε αυτά τα μικρά τμήματα που θα εμφανισθούν στην οθόνη, τότε δεν θα χρειάζεται

17. Αναφέρεται μάλιστα ότι η μετοχή της Google από την εισαγωγή της στο χρηματιστήριο μέχρι το 2005 αυξήθηκε σε αξία κατά 350%, από 85 δολάρια σε περισσότερο από 300. *Allen*, ό.π., υποσημείωση αρ. 15.

18. Βλ. *Legal Experts Say Google Library Digitization Project Likely Ok; Will it Revolve Around Snippets?* Διαθέσιμο στο <http://blog.searchenginewatch.com/blog/050907-092645>, τελευταία πρόσβαση 27 Ιουνίου 2007.

να αγοράσει το βιβλίο και επομένως, ο δικαιούχος θα έχει υποστεί βλάβη¹⁹.

Αλλά επιχειρήματα κατά του προγράμματος της Google έχουν διατυπωθεί και διαφορετικά, εκτός περιεχομένου των αγωγών αυτών. Ανάμεσα σε αυτά είναι:

1. Ότι η Google, ως *ιδιωτική εμπορική κερδοσκοπική εταιρεία*, δεν είναι σκόπιμο να διαθέτει ένα τέτοιου μεγέθους αρχείο ψηφιοποιημένων βιβλίων²⁰.
2. Ότι υπάρχει κίνδυνος το 'σκοτεινό' και κρυφό αρχείο αυτό, των ψηφιοποιημένων εκατομμυρίων βιβλίων, κάποτε να χρησιμοποιηθεί για σκοπούς άλλους από τη δημόσια παράθεση των 'snippets' είτε σκόπιμα αλλά και είτε από αμέλεια²¹.
3. Ότι το πρόγραμμα αυτό, επειδή αφορά βιβλία γραμμένα στην αγγλική γλώσσα, θίγει τις δυνατότητες στήριξης άλλων γλωσσών των ανθρώπων και ενισχύει αφάνταστα, αλλά και άνισα, την αγγλοσαξονική παιδεία²².

Πολλά λοιπόν είναι τα επιχειρήματα εκείνων που διαφωνούν με τα πρόγραμμα της Google.

Γ. Το ερώτημα της δίκαιης (εύλογης) χρήσης

Η υπόθεση εκκρεμεί στη δικαιοσύνη. Ο τελικός κριτής θα είναι, βέβαια, το Δικαστήριο. Η δίκαιη χρήση είναι η εξαίρεση του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας που θα ελεγχθεί σχετικά. Κατά τον αμερικανικό νόμο για την πνευματική ιδιοκτησία²³, η δίκαιη (ή μη) χρήση ενός έργου για σκοπούς όπως κριτική, σχόλιο, ενημέρωση του κοινού, διδασκαλία, έρευνα δεν αποτελεί προσβολή του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας, ενώ η κρίση για το εάν μια χρήση είναι δίκαιη ή όχι εξαρτάται από τέσσερις παράγοντες και συγκεκριμένα: α. από τον σκοπό και τον χαρακτήρα της χρήσης, συμπεριλαμβανομένου και του ερωτήματος εάν ο σκοπός αυ-

19. Ό.π., υποσημείωση αρ. 18.

20. Βλ. *Mills E.*, Google's battle over library books, http://news.com.com/Googles+battle+over+library+books/2100-1025_3-5907506.html, τελευταία πρόσβαση 28 Ιουνίου 2007.

21. Βλ. Allen R., Google Library: Why All the Fuss? Copyright Reporter, vol. 23 No 4, December 2005 και γράμμα της Association of American Publishers, www.aapnet.org/aboutup/issues/gprint.html, τελευταία πρόσβαση 30 Ιουνίου 2007.

22. Με την έννοια αυτή, θεωρείται μάλλον ότι το πρόγραμμα αυτό ενισχύει το ψηφιακό χάσμα (digital divide) με την ειδικότερη μορφή του ως 'χάσμα περιεχομένου', 'content divide', βλ. *Canellopoulou-Bottis M. & Himma K.*, Digital Divide-a perspective for the future, στο Handbook for Information Ethics, των *Himma K. & Tavani H.*, eds., υπό έκδοση, 2007.

23. Section 107 US Copyright Act 1976.

τός είναι εμπορικός ή μη κερδοσκοπικός, εκπαιδευτικός σκοπός β. από τη φύση του έργου στο οποίο υπάρχουν δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας. γ. από το ποσοστό και τη σπουδαιότητα του τμήματος που χρησιμοποιήθηκε σε σχέση με το έργο ως σύνολο και δ. από την επίδραση της χρήσης στην εν δυνάμει αγορά ή την αξία του έργου.

Από τα παραπάνω καταλαβαίνουμε ότι στο αμερικανικό δίκαιο που θα εφαρμοσθεί και για την υπόθεση Google Library Project, ακολουθείται μια γενική ρήτρα (δίκαιη χρήση) και όχι ένα περιπωσιολογικό σύστημα συγκεκριμένων εξαιρέσεων (και συγκεκριμένα, στενά ερμηνευτέων εξαιρέσεων²⁴), όπως στο ευρωπαϊκό σύστημα δικαιωμάτων του δημιουργού ('droit d' auteur'), αλλά και το ελληνικό²⁵. Επομένως, η σχετική κρίση του δικαστή έχει τη δυνατότητα, από νομικής πλευράς, να είναι πιο ευέλικτη υπέρ της Google στο αμερικανικό σύστημα²⁶. Άλλωστε, έχει κριθεί²⁷ σχετικά ότι η γενική αυτή ρήτρα έχει τεθεί από τον νομοθέτη με σκοπό να επιτρέπεται στα δικαστήρια να αποφύγουν μια αυστηρή εφαρμογή του νόμου για το copyright, όταν, κατά περίπτωση πάντοτε, η αυστηρή αυτή εφαρμογή των κανόνων του θα παρεμπόδιζε σοβαρά τη δημιουργικότητα, την οποία ο ίδιος αυτός νόμος στοχεύει να ενισχύει.

Αν πάρουμε έναν προς έναν αυτούς τους παράγοντες για τη δίκαιη χρήση του αμερικανικού νόμου διαπιστώνουμε τα εξής:

1. Ως προς τον σκοπό: ο σκοπός του Google Library Project δεν φαίνεται να είναι άμεσα εμπορικός. Στην ιστοσελίδα που φιλοξενεί το πρόγραμμα αυτό δεν υπάρχουν διαφημίσεις. Η Google δεν πουλάει τα ψηφιακά αντίγραφα των βιβλίων, ούτε τα διαθέτει με συνδρομές στην ιστοσελίδα αυτή.
2. Ως προς τη φύση του έργου που ψηφιοποιείται: τα συγκεκριμένα βι-

24. Βλ. *Καλλινίκου Δ.*, Πνευματική Ιδιοκτησία και Πνευματικά Δικαιώματα, ό.π., *Κοτσόρη Δ.*, Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας. 3η έκδ., 1999, *Κουμάντου Γ.*, Πνευματική Ιδιοκτησία, 7η έκδ., 2000, *Μαρόνου Μ.Θ.*, Πνευματική Ιδιοκτησία, ό.π. υποσημείωση αρ. 3.

25. Ν. 2121/1993, αρ. 18 επόμενα.

26. Πάντως, για την απειλή και στο αμερικανικό σύστημα, εξαφάνισης της δυνατότητας επίκλησης της δίκαιης χρήσης λόγω του νόμου Digital Millennium Copyright Act, βλ. *Grodzinsky F. & Bottis M.*, Fair Use: Is It Fair? *Acm SI 6CAS Computers and Society* vol. 37, issue 2 (November 2007). Αντίθετα προς τη δυνατότητα επίκλησης της δίκαιης χρήσης με στόχο την προστασία του δημοσίου συμφέροντος στην ελεύθερη πρόσβαση στο έργο, ο *Tehraniian* (βλ. *Tehraniian J.*, Et Tu, Fair Use? The Triumph of Natural Law Copyright, January 2004, στο SSRN: <http://ssrn.com/abstract=486283> ή DOI: [10.2139/ssrn.486283](https://doi.org/10.2139/ssrn.486283), τελευταία πρόσβαση 27 Ιουνίου 2007) υποστηρίζει με επιχειρήματα από την ιστορία της χρήσης της εξαιρέσης στις ΗΠΑ ότι το αποτέλεσμα της ήταν ακριβώς το αντίθετο και συγκεκριμένα, η 'ενίσχυση του μονοπωλίου των δημιουργών' λόγω του copyright.

27. *Dr. Seuss Enters, L.P. v. Penguin Books USA Inc.*, 109 F. 3d 1394, 1399 (9th. Cir. 1997).

βλία υποστηρίζεται²⁸ ότι είναι ως επί το πλείστον έργα με πραγματικό περιεχόμενο (factual material) και όχι λογοτεχνικά (fiction), ενώ ο νόμος έχει επιτρέψει ευρύτερη χρήση, μέσω της ρήτρας της δίκαιης χρήσης, σε αυτό ειδικά το πραγματικό περιεχόμενο.

3. Ως προς το ποσοστό του έργου που χρησιμοποιείται: μόνο μερικά πολύ τμήματά του θα παρουσιάζονται στους χρήστες (αλλά δεν πρέπει να ξεχνά κανείς ότι το έργο έχει ήδη υποστεί ψηφιοποίηση εξ ολοκλήρου).
4. Ως προς την επίδραση της χρήσης στην αγορά για το έργο: Υποστηρίζεται²⁹ ότι η χρήση αυτή θα αυξήσει τις πωλήσεις των βιβλίων, κατά τον ίδιο τρόπο που η ειδική υπηρεσία του ηλεκτρονικού βιβλιοπωλείου της Amazon, Look Inside the Book, υποστηρίζεται³⁰ από τον ιδιοκτήτη της Amazon, Jeff Bezos, ότι αύξησε τις πωλήσεις των βιβλίων (από τα οποία οι χρήστες μπορούν να δουν μερικές μόνο σελίδες) κατά 15%. Άλλωστε, παρατηρείται ότι είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι, επειδή κάποιος μπορεί να διαβάσει δυο γραμμές από ένα βιβλίο, κατόπιν δεν θα το αγοράσει³¹.

Με βάση πάντως το αρκετά σχετικό δικαστικό προηγούμενο της *Kelly v. Arriba Soft*³², όπου κρίθηκε δίκαιη χρήση η εξ ολοκλήρου αντιγραφή από το διαδίκτυο φωτογραφιών στις οποίες υπήρχε δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας και η αναπαραγωγή τους, αλλά σε πολύ μικρότερο μέγεθος και σε πολύ χαμηλή ψηφιακή ανάλυση. Στην περίπτωση αυτή, ο χρήστης, όταν ‘χτυπούσε’ με το ποντίκι πάνω στη μικρή αυτή αντιγραφή της φωτογραφίας, μεταφερόταν αμέσως στο ‘πρωτότυπο’ της εικόνας στην ιστοσελίδα από την οποία είχε αντιγραφεί και (μόνο) από εκεί, μπορούσε να αγοράσει τη φωτογραφία.

Σε παλαιότερη υπόθεση³³, η οποία επίσης αποτελεί σχετικό δικαστικό προηγούμενο, κρίθηκε ότι η αντιγραφή ολόκληρου του πηγαίου κώδικα παιχνιδιών ηλεκτρονικού υπολογιστή της εταιρείας Sega από την εταιρεία Accolade και η αντίστροφη μεταγλώττιση του κώδικα αυτού, με σκοπό τη δημιουργία παιχνιδιών της εταιρείας Accolade, τα οποία θα ήταν

28. *Varian H.R.*, The Google Library Project, January 2006, s. 9, www.lib.umich.edu/mdp/symposium/presentations/varian.pdf, τελευταία πρόσβαση 27 Ιουνίου 2007.

29. *Varian*, ό.π.

30. Ό.π.

31. *Band J.*, The Google Library Project: A Copyright Analysis, E-Commerce Law & Policy, August 2005, στο <http://policybandwidth.com/doc/googleprint.pdf>, τελευταία πρόσβαση 28 Ιουνίου 2007.

32. 311 F.3d 811(CA9 2003).

33. *Sega Enterprises v. Accolade Inc.*, US Court of Appeals, Ninth Circuit, October 20, 1992, 977 F. 2d 1510, 24 USPQ2d 1561.

συμβατά με τα συστήματα της Sega, ήταν δίκαιη χρήση: κατά τον τρόπο αυτόν, υπήρχε σαφής ωφέλεια για το δημόσιο συμφέρον, καθώς το κοινό θα μπορούσε να διαλέξει ανάμεσα από περισσότερα παιχνίδια συμβατά με την μικροκονσόλα Sega, και η εταιρεία Sega δεν θα είχε μονοπώλιο στα παιχνίδια που θα μπορούσε κανείς να παίξει με τη δική της μικροκονσόλα Sega.

Δ. Τελικές σκέψεις

Οι λόγιοι, όμως, για τους οποίους μια εταιρεία ή μια βιβλιοθήκη (οποιαδήποτε, που θα ήθελε να προβεί σε ψηφιοποίηση των βιβλίων που κατέχει) δεν θα επιθυμούσε να αναγκάζεται να ζητά άδεια είναι πολλοί και περίπλοκοι. Πολύ συχνά είναι αδύνατο να βρει κανείς τους δικαιούχους έργων. Τα έργα αυτά έχουν φτάσει να αποτελούν τη μεγάλη κατηγορία των ορφανών έργων, 'orphan works', για τα οποία και συνεχώς προτείνονται³⁴ λύσεις, έτσι ώστε να ξεφεύγει κανείς από την ανάγκη να βρει έναν δικαιούχο, όταν αυτό είναι αδύνατο, αλλά και να μπορεί να χρησιμοποιήσει το έργο. Έτσι δεν θα ακυρώνεται και ο ίδιος ο σκοπός του δημιουργού, που έδωσε κάποτε την άδεια για να εκδοθεί.

Υπάρχει ωστόσο σημαντική βιβλιογραφία ειδικών³⁵, οι οποίοι έχουν περιγράψει και τη δυσκολία, αλλά και τα σημαντικά οικονομικά κόστη της αναζήτησης των δικαιούχων, οι οποίοι μάλιστα, είναι εύλογο να υποθεθεί ότι δεν θα πρέπει να είχαν αντίρρηση στην ψηφιοποίηση της Google, εάν ποτέ ανευρίσκοντο, ώστε να ερωτηθούν. Άλλωστε, η Google προσφέρει μια άμεση λύση για τους συγγραφείς και εκδότες: να δηλώσουν ότι δεν θέλουν να ενταχθεί το έργο στο οποίο έχουν δικαιώματα copyright στην ψηφιοποίηση του προγράμματος. Εκείνοι ξέρουν, ή έστω οφείλουν να γνωρί-

34. Και από το αμερικανικό γραφείο Copyright, βλ. Register of Copyright, Report on Orphan Works, Library of Congress, 2006, <http://www.copyright.gov/orphan>, τελευταία πρόσβαση 28 Ιουνίου 2007, αλλά και στην Ευρώπη, βλ. Report on Digital Preservation, Orphan Works and Out-of-Print Works, Selected Implementation Issues, http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/itemlongdetail.cfm?item_id=3366, τελευταία πρόσβαση 28 Ιουνίου 2007.

35. Ενδεικτικά βλ. George C., Exploring the Feasibility of Seeking Copyright Permission, Technical Report, Carnegie-Mellon Libraries, 2002, <http://www.library.cmu.edu/Libraries/FeasibilityStudy.ppt>, τελευταία πρόσβαση 28 Ιουνίου 2007, Lesk M., How Much Information is There in the World? Technical Report, Lesk.com, <http://www.lesk.com/mlesk/ksg97/ksg.html>, τελευταία πρόσβαση 28 Ιουνίου 2007, Pritcher L., Ad Access: Seeking Copyright Permissions for a Digital Age, D-Lib Magazine, 2000, <http://www.dlib.org/dlib/february00/pritcher/02pritcher.html>, τελευταία πρόσβαση 28 Ιουνίου 2007.

ζουν καλύτερα από κάθε άλλον, σε ποια έργα έχουν πνευματικά δικαιώματα και για ποιο χρόνο. Σύμφωνα άλλωστε και με την επικρατούσα στις ΗΠΑ θεωρία της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου (αλλά, ειδικά στην παρούσα περίπτωση, σύμφωνα και με την κοινή λογική), είναι πιο αποτελεσματικός ο κανόνας δικαίου ο οποίος επιβαρύνει εκείνο το μέρος το οποίο διαθέτει τα περισσότερα εργαλεία εφαρμογής του³⁶. Κι όσο κι εάν υποστηρίζεται ότι η μετάθεση της υποχρέωσης κατά τον τρόπο αυτό ‘αναποδογυρίζει’ κάθε αρχή του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας³⁷, ίσως η θέση αυτή δεν είναι σωστή όσον αφορά το Google Library Project. Η χρήση την οποία αφορά η άδεια ίσως δεν πρέπει να θεωρηθεί μεμονωμένα ως ολοκληρωτική ψηφιοποίηση (=αναπαραγωγή) των έργων, αλλά ως ‘η ολοκληρωτική ψηφιοποίηση με σκοπό όμως τη δημιουργία του αντίστοιχου σε ψηφιακό χώρο, ενός κλασικού καταλόγου βιβλιοθήκης μέσω καταλογογράφησης, με εμφάνιση στον χρήστη μόνο ελαχίστων τμημάτων έργων’. Αυτό όχι απλά σε μη ψηφιακό περιβάλλον δεν απαγορεύεται, αλλά αποτελούσε πάντοτε και τον βασικό τρόπο λειτουργίας των βιβλιοθηκών. Αυτή δηλαδή η αρχική ολοκληρωτική αναπαραγωγή (ψηφιοποίηση όλου του βιβλίου) υποστηρίζεται ότι είναι μόνο ένα αναγκαίο παρεμπίπτον βήμα, ως προς τον κύριο σκοπό, που είναι η παροχή της δυνατότητας ανεύρεσης δυο-τριών προτάσεων του βιβλίου^{38,39}.

Το αληθινό πρόβλημα μάλλον δεν είναι ότι οι δικαιούχοι δεν επιθυμούν το έργο που τους αφορά να είναι μέρος του προγράμματος της Google: η λύση του “opt-out” είναι πολύ εύκολη για να μπορεί να υποτεθεί κάτι τέτοιο. Οι δικαιούχοι φαίνεται να θέλουν ένα μερίδιο από τα κέρδη που υποθέτουν (και όχι αβάσιμα) ότι η τόσο εύρωστη οικονομικά Google πρόκειται να αποκομίσει, έστω με έμμεσο τρόπο, από το πρόγραμμα αυτό. Αλλά ακόμη και για την αρχικά προϋπολογισμένη επένδυση των 750 εκ.δολ. για το πρόγραμμα, οι οικονομικοί αναλυτές έχουν εκφράσει ανησυχίες για το εάν πρόκειται να έχει την αναμενόμενη απόδοση⁴⁰, ενώ η πρόσθετη υπο-

36. Για τη θεωρία αυτή, βλ. *Calabresi C.*, *The Costs of Accidents, A Legal and Economic Analysis*, 1970, Yale University Press, αλλά και *Posner R.*, *Economic Analysis of Law*, 1998, Aspen Law and Business.

37. Per Schroeder Pat, President, Association of American Publishers, στον *Band*, ό.π., σ. 3.

38. *Band*, ό.π., σ. 8.

39. Για την αντίθετη ακριβώς άποψη, ότι δηλαδή καμία σημασία νομικά δεν έχει το γεγονός ότι μόνο πολύ μικρά τμήματα του έργου θα είναι διαθέσιμα, αλλά σημαντική είναι η εξ ολοκλήρου ψηφιοποίηση (και άρα δεν τίθεται θέμα δίκαιης χρήσης και για άλλους λόγους) βλ. *Thacher S.*, *Fair Use in Theory and Practice: Reflections on its History and the Google Case*, στο <http://www.aaupnet.org/aboutup/issues/gprint.html> τελευταία πρόσβαση 28 Ιουνίου 2007.

40. *Band*, ό.π., σ. 8.

χρέωση πληρωμής για τις άδειες θα μπορούσε να εκτοξεύσει τον προϋπολογισμό στα 25 δις δολάρια⁴¹, κάτι που ασφαλώς δεν πρόκειται ποτέ να αντιμετωπισθεί. Παράλληλα, υποστηρίζεται⁴² ότι η Google έχει ξεκάθαρα εμπορικούς στόχους με το πρόγραμμα αυτό, όποιο κι εάν είναι, και οφείλει να συμμερισθεί τις ανησυχίες των συγγραφέων και εκδοτών και να μην προχωρήσει προτού βρεθεί μια συναινετική λύση⁴³.

Ίσως η υπόθεση αυτή τελικά να αποτελέσει μια ακόμη αφορμή για την επανεξέταση εξ ολοκλήρου του συστήματος του copyright-αυτό έχει ήδη προταθεί από τη θεωρία⁴⁴. Η παρατήρηση ότι η *αναπαραγωγή* δεν είναι πια θεμελιώδης έννοια για το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, αλλά (πρέπει να) έχει μόνο ιστορική σημασία⁴⁵, είναι ίσως ακραία, ακόμη και για τη σαφέστατα μεταβαλλόμενη για την πνευματική ιδιοκτησία εποχή που διανύουμε. Η εξέλιξη στην Αμερική, πάντως, της δικαστικής αντιδικίας για το Google Library Project θα έχει οπωσδήποτε επιδράσεις και στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας της γηραιάς ηπείρου, καθώς άλλωστε το κύμα⁴⁶ της ψηφιοποίησης έργων που βρίσκονται στις ευρωπαϊκές (και φυσικά, και ελληνικές⁴⁷) βιβλιοθήκες (ευτυχώς) δεν φαίνεται να αναχαιτίζεται σύντομα.

41. Ό.π., υποσημείωση αρ. 31.

42. *Givier P.*, Google and the Book Publishers: testing the Limits of Fair Use in the Digital Environment, NYSBA Bright Ideas, Fall 2005, vol 14, n. 2, σ. 23επ.

43. Πρβλ. και προς δήλωση του ΟΣΔΕΛ, ό.π., '...η ψηφιοποίηση του περιεχομένου των βιβλιοθηκών και στη συνέχεια η ελεύθερη διακίνηση των αρχείων αυτών και το δικαίωμα εκτύπωσης καταργούν κάθε έννοια πνευματικής ιδιοκτησίας...στη χώρα μας ήδη διατίθενται κονδύλια για την ψηφιοποίηση βιβλιοθηκών χωρίς καμία συνεννόηση με τους κατόχους των πνευματικών δικαιωμάτων...'

44. *Litman J.*, Digital Copyright, 2001, Amherst, NY: Prometheus Books. Ειδικά για την αλλαγή στα πλαίσια της υπόθεσης Google βλ. *Hanratty E.*, Google Library-Beyond Fair Use? 2005 Duke Law & Technology Review 10.

45. *Litman J.*, Revising Copyright Law for the Information Age, στο Digital Copyright, ό.π., σ. 177. Η Litman προτείνει να περιορίζεται ο έλεγχος της χρήσης χωρίς άδεια στη χρήση για εμπορικούς σκοπούς, θέση που δεν φαίνεται όμως δίκαιη για τα συμφέροντα όλων των ενδιαφερομένων.

46. Κάτι που έχει ανησυχίσει στην Ελλάδα ιδιαίτερα και τον Οργανισμό Συλλογικής Διαχείρισης Έργων Λόγου (ΟΣΔΕΛ), ο οποίος με γράμμα του σε 150 ελληνικές βιβλιοθήκες προειδοποιεί ότι κάθε ψηφιοποίηση απαιτεί άδεια του δικαιούχου, εκτός εάν γίνεται από τη βιβλιοθήκη για τον μοναδικό σκοπό της διατήρησης ενός έργου που δεν διατίθεται στην αγορά σε σύντομο χρόνο και με εύλογους όρους, επικαλούμενος τον Ν. 2121/1993. Βλ. Επιστολή προς βιβλιοθήκες, Φεβρουάριος 2006, στην ιστοσελίδα του οργανισμού, www.osdel.gr.

47. Για παράδειγμα, αναφέρεται ότι η Βιβλιοθήκη του ΕΜΠ έχει ξεκινήσει τη διαδικασία ψηφιοποίησης τεκμηρίων από την ιστορική της συλλογή, που αναφέρεται σε εκδόσεις το αργότερο μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα (δεν τίθεται ζήτημα πνευματικής ιδιοκτησίας σε

ABSTRACT

Maria Canellopoulou-Bottis
*The Google Library Project and
copyrights of publishers and authors*

The paper describes the Google Library Project, a program by Google to digitize the entire content of five of the biggest libraries of the world. The purpose of this digitization is to offer an online catalogue, through which users can search where in this huge content the words the list in their search exist. A sentence or two, containing these words will be exposed with each search ('snippets'). The project faced immediate adverse reaction by publishers and author's organizations, despite the opt-out possibility they are offered, to extract content from the project. The main legal problems related to digitization are presented. A discussion about the program's legitimacy and its future follows.

ΛΕΞΕΙΣ - ΚΛΕΙΔΙΑ

Ψηφιακές βιβλιοθήκες, δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησία, Google Library Project, ψηφιοποίηση, 'ορφανά έργα'
Digital libraries, copyright, Google Library Project, digitization, orphan works

αυτή την περίπτωση). Προβλήματα παρουσιάζονται όμως με το σύστημα ARTEMIS, που αφορά την ψηφιοποίηση έργων στα οποία υπάρχουν δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας βλ. Παπαζογλου Β.Ι., Οριζόντια Δράση Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών: Νομικά Ζητήματα, στο www.eae.org.gr/congress/Papers/pap_Papazoglou.pdf, τελευταία πρόσβαση 28 Ιουνίου 2007.

